

ספר בראשית
עם פירוש רד"צ הופמן
© הוצאת נצח

אתר לימודי
יהדות ורוח **דעת**

פרק ט, הפסוקים א"ב. ויברך אלהים את־נח ואת־בניו,
ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את־הארץ. ומוראכם והתכם
יהיה על כל־חית הארץ ועל כל־עוף השמים, בכל אשר
תרמש האדמה ובכל־דג הים בידכם נתנו.

כשם שה' ברך את האדם אחר מעשה בראשית ומסר לו את השלטון
על עולם החי, כך עשה גם כאן, בתחילת העולם השני, ובאופן חלקי —
באותם ביטויים ממש. — פרו ורבו, כמו לעיל א. כח. — ומוראכם
וגר, עם סיומת הקנין — המורא שלכם; השווה „חמסי" — להלן טז, ה.
ו„קלתך" — להלן כז, יג. לכאורה אין זה אלא ביטוי אחר במקום
„ורדו בדגת הים" וגו' (למעלה א. כח) — המורא מפני האדם יש בו משום

---

¹³. יומא כט, ע"א (המ'). —

הכרה בשלטונו מצד בעלי החיים. — וחתכם, מלשון חת (איוב מא, כה). — בכל... ובכל, הן בכל החי ביבשה הן בכל החי בים. — אשר תרמש האדמה, כמו „ישרצו המים” וגו' (לעיל א, כ), כאילו האדמה רומשת-נעה בגללם, ולא הרומש על הארץ, כמו לעיל א, כו. — בידכם נתנו, סיפא זה מכין את חוק המאכלות האסורים שבפסוקים הבאים, אך אינו אומר לפי שעה אלא, שבידי האדם השלטון המלא בעולם החי, ורק בפסוק הבא נקבע, שבעלי חיים מותרים גם באכילה.

הפסוקים נ"ד. כל-רמש אשר הוא-חי לכם יהיה לאכלה,
כירק עשב נתתי לכם את-כל. אך-בשר בנפשו דמו
לא תאכלו.

כל-רמש, כלומר, כל הרומש, כל בעלי החיים, וכמו לעיל (ז, כא) „כל בשר הרמש” וגו'. — כירק עשב, כמו העשב המותר לכל בעלי החיים, כך מותרים לאדם כל בעלי החיים. — אך בשר וגו'. בדרך כלל מפרשים: אך בשר עם נפשו, דהיינו עם דמו, לא תאכלו, וזה אינו, לא רק משום שאין פירוש זה תואם את טעמי המקרא, אלא גם משום שלא מצינו תמורה ללא אות השימוש — „דמו” — כאשר שם העצם, שאותו היא באה לבאר, בא עם אות שימוש כלשהי. ואף על פי שמצינו בדברים (יב, כג), „ולא-תאכל הנפש עם-הבשר”, כלומר הכתוב מחבר נפש עם בשר, ולכאורה היה ראוי לעשות כן גם בפסוקנו, הרי מצינו גם את הצירוף דם ונפש — „דמו בנפשו” (ויקרא יז, יד), ופירושו של זה איננו יכול להיות אלא — הדם מחובר-קשור אל הנפש, וכפי שנאמר שם גם במפורש (פסוק יא) „נפש הבשר בדם”. ולבסוף, אף נאמר (שם, פסוק יד) „נפש כל בשר דמו הוא”, לאמור הדם הוא — החיים, לפי אלה הרי מצינו, שמצד אחד נפש הרייה דם, אחר כך — נפש בדם, ומאידך — דם בנפש. ביאור הדברים הוא, שהדם הוא אורגן החיים, פונקציות החיים מתבצעות באמצעותו, רק לאחר שהוסר הדם, על ידי שחיטה או על ידי נחירה, מסתלקים גם החיים — נפשו של בעל החיים. בעודה בחיים, הרי דמה של הבהמה קשור-מחובר הוא

לנפשה. וכיוון שהדם קשור אל נפש הבשר, בידי הנפש עדיין אורגן שבאמצעותו היא פעילה בו בבשר, הרי שזה אסור באכילה; שכן החיים דבר נשגב הם, לה' הם שייכים ואסור לאוכלם. רק לאחר שהנפש תוסר לחלוטין מן הבשר, כשאין לה עוד אפשרות להיות פעילה בתוכו, רק אז יותר באכילה. ומכאן — איסור אבר מן החי. ולא יכול היה הכתוב ללמדנו איסור זה בלשון קצרה, כגון בשר מן החי לא תאכלו, שכן, אף על פי שזוהי ההגדרה שבהלכה, בנקל אפשר היה לטעות ולהבין, שאין איסור אלא באכילת אבר מן החי חיים שלמים, ואילו כאשר הופרע אורגניזם החיים על ידי פגיעה, ואי אפשר עוד לקרוא לזה חי — יהא מותר לאכול אבר ממנו. הניסוח המדויק של הכתוב בא איפוא ללמדנו, כי אפילו שחט בה שני סימנים, כל זמן שהיא מפרכסת — אבר ובשר הפורשים ממנה אסורים משום אבר מן החי¹, שכן הנפש עדיין פעילה בה בבהמה, באמצעות הדם. ואין לומר שהכוונה לאסור עליו על נח לאכול דם, כי אז ודאי היה הכתוב אומר איסור זה בצורה פשוטה — כפי שאמנם נאמר מאוחר יותר².

הפסוקים ה"ו. ואך את־דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל־
 היה אדרשנו, ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את־נפש
 האדם. שפך דם האדם באדם דמו ישפך, כי בצלם
 אלהים עשה את־האדם.

מכיון שהותר לשפוך את דמם של בעלי החיים — על מנת לאכלם, הרי שיש עתה להדגיש במיוחד, כי חייו של האדם, לעומת זאת, קדושים הם, קדושים בפני האדם וקדושים בפני החי. — ואך... אדרש. תחילה נקבע דבר זה באופן כללי, חיי האדם יידרשו מכל, ורק אחר כך בא הפירוט — הדם יידרש מכל מקום, יהא הרוצח אדם או חיה. ועם זאת מסיקים חכמינו ז"ל בצדק דוקא מן משפט הרישא,

¹ רמב"ם, הלכות מלכים פרק ט, יב (המ'). —

² "רק הדם לא תאכלו", דברים יב, טז. —

שאיסור רציחה זה מוסב גם על השופך דם עצמו — „להביא את החונק עצמו”³. — לנפשתיכם, פירוש בתור נפש שלכם⁴; השווה איוב לט, טז. — מיד כל-היה. גם החיה תיענש כאשר תשחית חייו של אדם; השווה שמות כא, כח ואילך וגם לעיל ג, יד-טו. — מיד איש אהיו, אחיו של כל אחד; השווה להלן טו, ועוד. עם-זאת מדגש על ידי ביטוי זה גודל פשע הרצח, שהאדם עושה באחיו, אחיו באשר הוא אדם. — באדם דמו ישפך. כל האנושות כולה נחשבת כאן לסמכות שיפוטית. על האנושות, על הציבור, מוטל לדאוג לכך שהרוצח יבוא על עונשו. בכאן נצטוו בני נח על הדיינים⁵, אונקלוס מתרגם „בסהדין על מימר דיניא דמיה יתשד”, כאילו מוסבת המלה „באדם” הן על „שופך” הן על „ישפך”, וייתכן שאונקלוס מוסיף „בסהדין” רק כדי למנוע את הטעות שניתן להרוג את הרוצח גם ללא עדים, על פי חשב בלבד. אך הנה שנינו בסנהדרין (נו, ע”ב), כי בן נח נהרג אפ”י על פי עד אחד, ותרגומו יהיה איפוא שלא כהלכה, אלא אם כן נניח, כי לדעתו חלה כל החוקה הזאת גם על ישראל, ומשום כך הצורך בשני עדים — סהדין; והשווה נתיבנה לגר. — כי בצלם... האדם. נושא הסיפא הוא — „אלהים”⁶; והשווה להלן יד, א”ב.

פסוק ז. ואתם פרו ורבו, שרצו בארץ ורבו-בה.

פרו ורבו. לבסוף חוזר הכתוב על הברכה שבפסוק א. אך מסתבר, שכאן נאמרו הדברים לשם ציווי, וכן דעת המפרשים הראשונים⁷.

³ בראשית רבה פרשה לה, יט (המ’). —

⁴ איחולד § 217. —

⁵ בענין ז’ מצות דבני נח עיי’ סנהדרין נו, ע”א ואילך, ושם מצות הדיינים לא מפסוק זה היא נלמדת (המ’).

⁶ וכרש”י בדי”ה עשה את האדם. —

⁷ רש”י על פי סנהדרין נט, ע”ב, ועיין שם במהרש”א ד”ה והרי פריה

ורביה (המ’). —

ומה גם שאף בפרק א. כח. ציווי הוא זה, וכפי שהוכחנו שם. — שרצו, ביטוי לריבוי רב במיוחד; השווה לעיל ח. יז ושמות א. ז.

הפסוקים ח"א. ויאמר אלהים אלי'נח ואל'בניו אתו לאמר.
ואני הנני מקים את'בריתי אתכם, ואת'זרעכם אחרים.
ואת כל'נפש החיה אשר אתכם בעוף כבהמה ובכל'חית
הארץ אתכם, מכל יצאי התבה לכל חית הארץ. והקמתי
את'בריתי אתכם ולא'יכרת כל'בשר עוד ממי המבול,
ולא'יהיה עוד מבול לשחת הארץ.

ואני, מוסב על הקודם. אם אתם תקבלו על עצמכם את החוקים שצויתני, הרי שאכרת גם אני מצדי ברית עמכם. — את'בריתי וגו', ברית זו תיכרת עם כל האנושות ועם כל עולם החי, ברם, הברית שעם עולם החי — רק באמצעות האדם, כשם שגם אבדנו של עולם זה בא לו רק בשל חטא האדם. — בעוף וגו', אלה הפרטים, כמו לעיל ז, כא ועוד. — מכל, לשון הכללה; השווה לעיל ג. ב. — לכל חית הארץ, מוסב על כל בעלי החיים; השווה „לכל באי שער-עירי", (להלן כג. י); „לכל'בן-נכר" (יחזקאל מד, ט); „לכל העיר האלהים" (עזרא א. ה). — ולא'יכרת, זהו תוכנה של הברית, הבטחתו של ה'. — ממי המבול, בעקבות, כתוצאה מן המים. — לשחת הארץ, אפילו הארץ לא תישחת עוד על ידי מבול. הדברים שאמר ה' קודם אל לבו (לעיל ח, כא-כב), הרי הוא מודיעם כאן לבני האדם הצעת הברית הזאת, מן האלהים היא יוצאת, מבורא העולם, האלהים אשר מבטיח על ידי ברית זאת את נצחיות בריאתו.

הפסוקים יב-טז. ויאמר אלהים זאת אות'הברית אשר'אני נתן ביני וביניכם ובין כל'נפש חיה אשר אתכם, לדרת עולם. את'קשתי נתתי בענן, והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ. והיה בענני ענן על'הארץ, ונראתה הקשת

בענן. וזכרתי את־בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל־נפש חיה בכל־בשר, ולא־יהיה עוד המים למבול לשחת כל־בשר. והיתה הקשת בענן, וראיתה לזכר ברית עולם בין אלהים ובין כל־נפש חיה בכל־בשר אשר על־הארץ.

זאת מוסב על הקשת המזכרת בפסוק הבא. — לדרת עולם מוסב, לפי הטעמים, על המשפט הראשי — „זאת אות־הברית.“ — את־קשתי נתתי. יש מפרשים⁸) הסוברים, כי הקשת נתהוותה לראשונה אחר המבול, כתוצאה של שינויים אטמוספיריים שחלו אז. אך אין צורך בכך, כי אפשר בהחלט לפרש כרמב"ן ורלב"ג כי „הקשת אשר נתתי בענן מיום הבריאה תהיה מן היום הזה והלאה לאות ברית ביני וביניכם“⁹). ובאשר לטעם האות הזה, הרי זו קשת הפוכה, „כי הקשת לא עשאו שיהיו רגליו למעלה, שיראה כאילו מן השמים מורים בו... אבל עשאו בהיפך מזה, להראות שלא יורו בו מן השמים, וכן דרך הנלחמים“ וכר⁹). אות היא, שאין עוד איבה בין ה' האדם, ושהאור — החיבה — התגבר על העננים הקודרים. — בענני ענן, כלומר כאשר אני מענן (בנין פיעל), כאשר אעשה עננים. — ונראתה וגו'. כל זה שייך עוד למשפט הרישא, ואילו משפט הסיפא מתחיל במלה „וזכרתי“, בפסוק הבא. — ונראתה... וזכרתי... וראיתה לזכר. ביטויים אלה הם לכאורה קשים, שכן משתמע מהם כאילו זקוק הוא ית' לסימני זכרון כדי לזכור בריתו. אולם התבוננות מה תבהיר את הענין לגמרי. מציגו מעין זה גם בקשר למכת בכורות, שם נצטוו בני ישראל „ולקחו מן־הדם ונתנו על־שתי המזוזות“ וגו', וזאת למען „והיה הדם לכם לאות על הבתים... ופסחתי עליכם“ וגו'¹⁰). והרי אין ה' זקוק לסימני זכרון, והרי הוא יכול לזכור בריתו בלעדיהם ויכול גם לחוס על בתיהם של ישראל בלעדיהם. והענין הוא שאות זה איננו מיועד לה' בלבד. אילו כך היה, לשם מה נחוץ שהקשת תיראה לו

⁸) עיין ראב"ע פסוק יג (המ'). —

⁹) רמב"ן לפסוק יב (המ'). —

¹⁰) שמות יב, ז — יג. —

לאדם? אם אות היא לו ית' בלבד, למה לא תהא בלתי נראית לאדם? מכאן שהכוונה היא, כי על האדם לדעת שעתה, בשעה זו, זוכר ה' את בריתו. משום כך ביקש ה', שאות הנראה לעין האדם תזכיר לו ית' את בריתו, והוא יזכור בריתו רק עם הופעת אור זה, למען יכירו גם בני התמותה בהנהגתו את העולם וידעו, שעל קיומם עליהם להודות לחסדו בלבד, בדומה לכך בקש ה' במצרים מעשה מבני ישראל, עשיית אות אשר תניענו למנוע המשחית מבתיהם, למען ידעו שההצלה באה להם הודות לציותם למצוותיו. הוזה אומר, אין הקב"ה צריך להזכרה, אך הוא רוצה בהזכרה זו ורוצה להעמיד להם לבני ישראל רוח והצלה רק בעקבותיה. — והיתה הקשת וגו'. הרי זו חזרה מודגשת על כי אכן רוצה ה' להיזכר בבריתו באמצעות הקשת. — בכל-בשר, זוהי תמורה.

פסוק יז. ויאמר אלהים אל-נח, זאת אות-הברית אשר הקמתי ביני ובין כל-בשר אשר עלי-הארץ.

אל-נח. אל נח בלבד דבר ה', ואילו אל בניו דבר רק באמצעותו. אך לא במישרין; עיין רמב"ן לפסוק ח. — זאת אות-הברית. זוהי נוסחת סיום כפי שמצינו במקומות רבים, השווה להלן י. לב ועוד; אך השווה רש"י.

הפסוקים יח-יט. ויהיו בני-נח היצאים מן-התבה שם חם ויפת, וחס הוא אבי כנען. שלשה אלה בני-נח, ומאלה נפצה כל-הארץ.

וחם הוא אבי כנען, הכתוב מקדים הערה זו, לשם הבנת המאורע המתואר להלן — קללת חם. — נפצה, צורת נפעל מן השורש פצץ, במקום נפוצה; השווה „גפצו גוים“ (ישעי' לג, ג). — כל-הארץ, כלומר כל תושבי הארץ. שד"ל סובר שכאן, כמו לעיל

פסוק ב — „אשר תרמש האדמה“ — הכוונה לומר שזרעם התפזר ונתפשט על פני כל הארץ.

הפסוקים כינו. ויחל נח איש האדמה, ויטע כרם. וישת מן־היוין וישכר, ויתגל בתוך אהלה. וירא חם אבי כנען את ערות אביו, ויגד לשני־אחיו בחוץ. ויקח שם ויפת את־השמלה וישימו על־שכם שניהם וילכו אחרנית ויכפו את ערות אביהם, ופניהם אחרנית וערות אביהם לא ראו.

ויחל נח וגו'. רבים מבארים: נח החל להיות איש אדמה. אך אילו היה כן, היה צריך להשלים את המלה להיות, וגם היא הידיעה ב„האדמה“ לא תהיה במקומה. טוב מזה הוא איפוא פירושו של הרמב"ן, אשר לפיו המלים „איש האדמה“ הן תמורה לנח, ואין כאן אלא משפט עיקרי אחד — ויחל נח ויטע כרם, כלומר הוא החל לטעת כרמים, דבר שעד כה לא היה נהוג לעשותו; השווה „וישב יצחק ויחפר“ וגו' (להלן כו, יח). — איש האדמה, פירושו איכר, עובד אדמה (השווה לעיל ד, ב), ולא אדוני הארץ¹¹). בתמורה זו רוצה איפוא הכתוב להכיר לנו את נח כעובד אדמה, תכונה אשר להזכירה לא היתה עד כה הזדמנות נאותה, אף כי יעודו בתור שכזה נקבע כבר בשעת לידתו בדברי למך אביו — „זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו מן־האדמה“ וגו'¹²). — וירא. טעמי המקרא שבכאן הם בלתי שגרתיים, וייתכן שכוונתם להפנות תשומת לב לדרש; השווה רוויה. אך מפשרו של מקרא אין אנו יודעים אלא שחם נהג ללא בושה, וכי הוא פגע בגסות בכבוד אביו. — ויקח שם. הכתוב מקדים את שם ליפת ומשתמש בלשון יחיד, ללמדנו כי „שם התחיל במצוה תחילה ובא יפת ונשמע לו“¹³). — את השמלה, היא הבגד העליון, המשמש גם שמיכה. — וילכו

¹¹ כמו רש"י ואחרים; השווה רמב"ן, ועיין בראשית רבה פרשה לו, ו (המ'). —

¹² לעיל ה, כט; וראה שם ברש"י (המ'). —

¹³ בראשית רבה לו, ט (המ').

אחרנית... ופניהם אחרנית. לא רק שהלכו אחרנית, אלא אף את פניהם הפנו מאביהם עד אשר כסו אותו בשמיכה.

פסוקים כדכז. וייקץ נח מיינו, וידע את אשר-עשה לו בנו הקטן. ויאמר ארור כנען, עבד עבדים יהיה לאחיו. ויאמר ברוך ה' אלהי שם, ויהי כנען עבד למו. יפת אלהים ליפת וישכן באהלי-שם, ויהי כנען עבד למו.

וידע, כלומר נודע לו. — בנו הקטן. מכאן שחם היה הצעיר שבבני נח¹⁴. הסדר: שם חם ויפת¹⁵, ניתן להסביר בנקל — שם הוא החשוב שבניהם, חם עומד בניגוד אליו ועל שם להתגבר עליו, ואילו יפת הוא המתווך ביניהם. — ארור כנען. השאלה: חם חטא וכנען נתקלל — שאלה עתיקה היא, והרבה תשובות ניתנות לה כבר במדרש¹⁶. אך התשובה הסבירה ביותר היא זו של הרמב"ן — „והנכון בעיני כי חם הוא הקטן לבח... וכנען הוא הבן הגדול לחם... וכאשר אירע המעשה הזה לבח לא היה לחם זרע זולתי כנען... וכאשר חטא לאביו — קלל זרעו“ וכו'¹⁷. ועוד, שם: „ואשר אמר ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען (להלן י, ו) — אחרי נמכר לעבד עבדים, נתן לכל אחיו מעלה מעליו“. ואילו את חם עצמו לא חפץ נח לקלל, משום שכבר נתברך על ידי ה'¹⁸. — עבד עבדים, דרגת ההפלגה, הבזוי שבעבדים. — ברוך ה' אלהי שם. כאשר בא נח לברך את שם, הוא מברך תחילה

¹⁴ השווה שם כו, ד ופירוש הרמב"ן לעיל (המ'). ואילו לבאר „קטן“ רק ביחס לשם בלבד, כלומר קטן משם, כפי שטוענים דילמן ואחרים, הרי זה ביאור מלאכותי. —

¹⁵ לעיל פסוק יח. —

¹⁶ בראשית רבה לו, יא (המ'). —

¹⁷ בפירושו לפסוק יח (המ'). —

¹⁸ כדברי רבי יהודה בבראשית רבה לו, יא (המ'). —

את ה', זה שבניו של שם יכירו בו בעולם בראשונה כבוראו של העולם. — למו, פירוש לזרעו של שם. לדעת הרו"ה יכול „למו“ להיות גם מכון ליחיד, והוא רומז על הנאמר בישע'י (מד, טו) — „עשהו פסל ויסגד למו“. — יפת. אין זה בנין פיעל מן השורש פתה ומשמעו יפתהו לשכון, אלא פירושו ירחיב, ליצור מקום רחב¹⁹). והכתוב בוחר בשורש ארמי משום לשון נופל על לשון (פרונומסיה). — וישכן וגר. לפי תרגום יונתן — „ויתגירון בניו וישכון במדרשא דשם“ — הרי זה מוסב על יפת²⁰). לפיו משמעות הברכה, כי בני יפת יקבלו את אמונתו של שם וישכנו בבתי מדרשו של זה²¹). וגם רבי יוחנן, הדורש²²) „יפיותו של יפת ישכון באהלי שם“ הולך בדרך זו. אונקלוס לעומת זאת מסב „וישכן“ על ה' ומתרגם — „וישרי שכינתיה במשכנתיה דשם“, ובעקבותיו הולכים רוב הפרשנים הקדמונים²³). כנגד פירוש זה רגילים לטעון, כי מן הדין יהא שפסוק כו יעסוק ביפת בלבד, כשם שבפסוק כו מדובר בשם בלבד. אולם, לאמיתו של דבר לא נתברך שם בפסוק כו, כי אם — ה', אלהיו של שם. ולפיכך, אם יוסב „וישכן“ על יפת בלבד, הרי לא נותרה ברכה ישירה לשם. זאת ועוד. ייתכן בהחלט להבין, כי בפסוק כה דבר נח בכנען בלבד, בפסוק כו — בכנען וביחסו אל שם, ואילו בפסוק כז — בשלושתם גם יחד: כנען, שם יפת. וכבר מצינו ברכה משותפת לשנים — השווה²⁴) „שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך“²⁵).

¹⁹) רש"י וראב"ע ורמב"ן (המ'). —

²⁰) וכן דעת רוב המבארים החודשים. —

²¹) אך יש טוברים כי משמעות הברכה הזאת שבני יפת יכבשו חלקים משטח של בני שם, ואין זה מסתבר, כי ודאי לא התכוון נח לקלל את שם. —

²²) מגילה ט, ע"ב (המ'). —

²³) רש"י, רמב"ן, ראב"ע, ספורנו ועוד (המ'). —

²⁴) דברים לג, יח. —

²⁵) לדחות לגמרי צריך את דעתם של קנבל ואחרים, לפיהם כונת הברכה: ישכון יפת באהלישם, כלומר באהלים יודעים ומפורסמים ברכים. —

הסוקים כח-כט. ויהי נח אחר המבול, שלש מאות שנה
 החמשים שנה. ויהי כל-ימי-נה תשע מאות שנה וחמשים
 שנה, וימת.

אחר המבול. בניגוד לקדמונים, ששנות חייהם מתחלקות לשנים
 שלפני ואחרי הולדתם בנים, מתחלקות שנות חייו של נח לשנים שלפני
 ואחרי המבול. — ויהי כל וגו'. לשון יהיד של „ויהי“ מוסב על „כל“,
 השווה אצל חנוך ²⁶.

---

²⁶ לעיל ה, כג. —

¹ להלן י, ג. —

² להלן כב, יט. —

³ להלן כח, יד. —